

Dorina ONICA

CUNOȘTINȚE ȘI TEHNICI TRADIȚIONALE DE CONSTRUCȚIE A LOCUINȚEI ÎN SATELE DIN LUNCA PRUTULUI DE JOS

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.3956757

Rezumat

Cunoștințe și tehnici tradiționale de construcție a locuinței în satele din lunca Prutului de Jos

Locuința, prin excelență loc de întemeiere și locuire este toposul, în care actul de construcție circumscrie practici culturale, cunoștințe, tehnici și artă tradițională, fiind produsul unui tezaur transmis din generație în generație. Din puținele informații, studii cu referire la locuința din lunca Prutului de Jos, remarcăm lucrările semnate de Z. Moiseenco, M. Marunevici, M. Livșiț, E. Bâzgu ș. a. Prin urmare, în scopul de a valorifica memoria colectivă, documenta relicele etnografice aflate încă în vatra satelor s-a considerat necesar realizarea unor cercetări de teren în vara anilor 2018 și 2019¹. Scopul acestui articol este de a publica date inedite cu privire la materialele, cunoștințele și tehnicile tradiționale de construcție a locuinței, analizând în același timp contextele culturale și sociale în limitele cărora au luat naștere și s-au manifestat. Utilizând datele obținute prin aplicarea metodei interviului, chestionarului, captării fotografice, consultarea istoriografiei, descriem și analizăm etapele de construcție a locuinței, reconstituind cât mai fidel acest proces tehnic și de relaționare socială. În satele cercetate a fost identificată locuința construită din pământ, în *boțuri* de lut, în *brâuri*, în jâghiuiți, lutul uscat în forme, până la cea din cotileț de calcar, materiale prefabricate. De asemenea, se acordă atenție tehnicilor arhaice de așezare a acoperișului din stuf și a soluțiilor decorative arhitecturale.

Cuvinte-cheie: cunoștințe tradiționale, tehnici de construcție, lut, fronton, acoperiș din stuf.

Резюме

Традиционные знания и техники строительства жилища в селах поймы Нижнего Прута

Дом, по преимуществу место проживания, жилище, – это тоpos, в котором акт строительства охватывает культурные обычаи, знания, техники и традиционное искусство, являющиеся результатом ценных сведений, передаваемых из поколения в поколение. Из немногих исследований, связанных с жилищем, характерным для поймы Нижнего Прута, мы отмечаем работы З. Моисеенко, М. Маруневич, М. Лившиц, Э. Бызгу и др. В связи с этим, для освоения коллективной памяти, документирования этнографических реликтов, все еще находящихся в селах, было сочтено необходимым провести полевые исследования летом 2018 и 2019 гг. Целью настоящей статьи является публикация новых данных о традиционных материалах, знаниях и способах строительства жилища, с одновременным анализом

культурного и социального контекста, в котором они возникли и нашли свое проявление. Используя данные, полученные с помощью метода интервью, анкетирования, фотосъемки, историографического консультирования, мы описываем и анализируем этапы жилищного строительства, максимально воссоздающие этот технический процесс и социальные взаимодействия. В исследованных селах было обнаружено жилище, построенное из земли, глиняные шары, глиняные пояса, каркасные стены из плетня, обмазанного глиной, из кирпича, вплоть до котельца, сборные строительные материалы. Кроме того, внимание уделяется архаичным методам выравнивания камышовой крыши и декоративным архитектурным решениям.

Ключевые слова: традиционные знания, техники строительства, глина, фронтон, камышовая крыша.

Summary

Knowledge and traditional techniques for building dwellings in the villages of the Lower Prut meadow

The house, par excellence a place of foundation and habitation, is the *topos* in which the construction act circumscribes cultural practices, knowledge, techniques and traditional art, being the product of a treasure transmitted from generation to generation. Taking into account the few data and the studies with reference to the dwelling in the Lower Prut meadow, we note the works signed by Z. Moiseenko, M. Marunevich, M. Livshyts, E. Bazgu et al. Therefore, in order to explore the collective memory, to document the ethnographic relicts that are still in the precincts of the villages, it was considered necessary to carry out field research in the summer of 2018 and 2019. The purpose of this article is to publish new data related to the traditional raw materials, the knowledge and building techniques of the house, analyzing at the same time the cultural and social contexts within which they were born and manifested. Using the data obtained by applying the method of interview, questionnaire, photo capture, historiography consultation, we describe and analyze the steps of the house building, reconstructing as accurately as possible this technical process and social interaction. In the researched villages, dwellings built of clay, clay balls, in belts, of wood rods, dry clay in special molds, limestone cubes, and prefabricated materials were identified. Attention is also paid to the archaic techniques of laying the thatched roof and the architectural decorative solutions.

Key words: traditional knowledge, building techniques, clay, gable, thatched roof.

Preliminarii

Purtătorii culturii tradiționale și elementele de ergologie populară, care pot fi încă întâlnite pe terenul etnografic reprezintă sursele unor informații relevante cu ajutorul cărora putem să reconstituim unele modele etnografice locale. Ritmurile active și severe de transformare a lumii rurale determină pierderea autenticității patrimoniului etnografic iar odată cu acest proces apare necesitatea de a-l cunoaște în detaliu pentru a-l înțelege și proteja. Din aceste considerente, cercetarea etnografică de teren devine azi, o metodă-cheie prin intermediul căreia înregistrăm ultimele relice etnografice pentru a le supune documentării, textualizării sau teaurizării și includerii în circuitul științific. Prin urmare, intervențiile moderne în arhitectura locuinței, de cele mai multe ori străine locului, determină cercetătorul să recupereze ce a mai rămas, să construiască din datele culese în teren imaginea de odinioară a casei țărănești. Urmărind această raționalitate, intenționăm ca în acest studiu să prezentăm cunoștințele și tehnicile de construcție a locuinței din lunca Prutului de Jos, prin relevarea tuturor etapelor de edificare a spațiului construit de la punerea temeliei până la așezarea acoperișului și punerea elementului *floarea casei*.

Alegerea subiectului și a terenului etnografic este argumentată de câteva idei. Cunoștințele și tehnicile de construcție a locuinței reprezintă un capital intelectual al comunității locale, acumulat și îmbogățit permanent pe parcursul timpului. Acest patrimoniu concentrează o terminologie arhaică a materialelor, uneltelor, tehnicilor utilizate, reflectă inventivitatea și gândirea tehnică a omului de odinioară, înfățișează creația tehnică țărănească și al actului construirii ca pe o valoare umană și scop de viață, exprimă o memorie etnografică colectivă și un bogat tezaur de rituri de construcție.

Lunca Prutului de Jos reprezintă un teren etnografic deosebit prin bogăția, unicitatea și gradul de păstrare, perpetuare a patrimoniului cultural. Trecutul istoric în simbioză cu tradițiile și obiceiurile îndătinat de veacuri, cu procesele demografice și interferențele culturale, cu natura locului și oamenii constituie o subregiune etnografică pertinentă pentru a fi cercetată, cu un imens patrimoniu material și imaterial pus la dispoziție. Informațiile utilizate în articolul de față au fost culese în vara anului 2018 și 2019, în satele Crihana Veche, Pașcani, Manta, Vadul lui Isac, Brânza, Colibași, Slobozia Mare, Văleni, Cășlița Prut și Giurgiuiești.

Prin urmare, valorificarea memoriei colective aflată într-o continuă pierdere de date etnografice și purtători de patrimoniu, contribuie la creșterea importanței informațiilor de teren și includerea lor în

discursul etnografic. Reconstituirea unor fragmente cu referire la istoricul evoluției tehnicilor de construcție a locuinței în legătura cu intervențiile aduse în decursul timpului ajută la recuperări și completarea constructelor culturale locale, prezervarea terminologiei populare diverse, reconstituirea unor elemente de artă populară.

Însemnătatea cercetării subiectului este susținută de argumentul că în literatura de specialitate din Republica Moldova am identificat puține studii elaborate complex care să acopere integral subiectul, raportat la tot teritoriul țării și cu precădere la regiunea de sud.

În perioada interbelică echipele Școlii Gustiene în cercetările din satele basarabene au consemnat date relevante pentru acea perioadă cu privire la locuință și anexele gospodărești, materialele și tehnicile de construcție. În acest sens, remarcăm contribuția lui Gheorghe I. Năstase [18], Pavel Guja [10].

Elocvente sunt lucrările publicate în perioada de până la sfârșitul anilor '80 ai sec. XX, semnate de Zoia Moiseenko și Marina Marunevici. Z. Moiseenko oferă o analiză complexă, din punct de vedere arhitectural, a locuinței din toate regiunile Moldovei de la est de Prut, prezentând materialele de construcție locale, planimetria locuinței specifică regiunii, decorul exterior, interiorul locuinței. Maria Marunevici oferă o sursă pertinentă [16] de cunoaștere a habitatului comunităților etnice, al găgăuzilor și bulgarilor, cât și al românilor, întrucât autoarea precizează influențele, împrumuturile, asemănările și deosebirile cu privire la materialele de construcție, planul de organizare a locuinței, tehnica acoperișurilor, organizarea adăposturilor gospodărești. Matus Livșiț descrie diversitatea artistică de încadrare a lemnului, a pietrei în decorul exterior al locuințelor, prin conferirea unor accente arhitecturale de înaltă ținută estetică și meșteșugărească [15]. În lucrarea-enciclopedie *Moldovenii* este descrisă de asemenea, în mod sintetizat locuința și gospodăria.

După anii '90 investigațiile cu privire la tehnicile de construcție a locuinței tradiționale atrag interesul mai multor cercetători, dar puțini reușesc să elaboreze studii cuprinzătoare. Ion I. Drăgoescu publică 32 de manuscrise, în care sunt incluse în circuitul științific informații inedite despre așezări, tehnicile de construcție a locuinței și anexelor gospodărești, interiorul locuinței din județele Hotin, Storoiineț, Cernăuți, Soroca, Bălți, Orhei, Lăpușna, Ismail, Chilia [8] ș. a. Demne de apreciere sunt lucrările arhitectului Eugen Bâzgu, printre care menționăm monografia *Arhitectura vernaculară în piatră* și volumul de studii *Arhitectura tradițională – memorie identitară*, în paginile cărora cercetătorul abordea-

ză subiecte precum tehnicile de prelucrare a pietrei și arhitectura vernaculară în piatră din principalele centre ale Republicii Moldova, obiceiuri și datini privitor la construcția casei la românii de la est de Prut. Cercetătoarea Maria Ciocanu aduce contribuții cu privire la tehnica construcției caselor din *amnari*, din chirpici, a caselor cu pereții din lut turnat cu scândura [7]. Un compartiment dedicat locuinței și gospodăriei aparține cercetătoarei Natalia Grădinaru în volumul *Patrimoniul cultural național ca resursă pentru o dezvoltare durabilă a Republicii Moldova*, în care analizează materialele de construcție, funcțiile constructive și practice ale locuinței și gospodăriei, regulile și cunoștințele despre trăsăturile tehnice ale spațiului și a construcțiilor populare.

Un bun reper științific pentru cercetarea acestui subiect este studiul etnologului ieșean Adina Hulubaș, *Magia începutului și umbra ca jertfă a zidirii în riturile de construcție din Moldova* [13], în care aduce contribuții și analize esențiale asupra precauțiilor asociate construcțiilor, alegerea materialelor de construcție și obținerea lor rituală de la natură, jertfa ca act ce legitimează magic zidirea și locuirea noii construcții. O lucrare de mare utilitate metodologică îl constituie *Corpusul de Documente Etnografice. Habitatul. Moldova* [6], apărută în 2017. Răspunsurile la chestionarele inserate în acest volum ne oferă posibilitatea realizării unei analize comparative a termenilor și datelor etnografice, o consultare și stabilire a particularităților și deosebirilor, facilitând astfel evidențierea caracteristicilor locuinței de la est de Prut.

În concluzie, menționăm că articolul curent contribuie cu date de teren la acoperirea unor lacune, documentarea și precizarea unor informații, cu ajutorul cărora, sperăm ca în viitor să fie realizată o lucrare amplă despre locuința din Republica Moldova.

Materialele și tehnicile de construcție a temeliei și pereților

Locuința din lunca Prutului de Jos este un document *in situ* ce înregistrează, precum am menționat anterior, o sumă de informații, cunoștințe, tehnici, competențe meșteșugărești, preferințe locale și individuale. Acestea sunt determinate de factori sociali, economici, administrativi și, nu în ultimul rând îndătinat de tradiție, ca „piatră de temelie” și „stâlp de întemeiere”. Analog celorlalte localități în care s-a studiat locuința ca element al habitatului și în cazul de față observăm că „principiile fundamentale ale metodelor populare sau vernaculare de proiectare sunt încorporate în tradiție. Pentru a înțelege metoda de proiectare tradițională e necesar să înțelegi cum formele arhitecturale sunt generate în cadrul unui sistem de gândire dominat de tradiție” [11, p. 51].

Prescripțiile tradiționale admiteau începutul construcției casei în zi de luni sau joi, însă prohibițiile administrative, ideologice aplicate de autoritățile sovietice în a controla, interzice și pedepsi încercările de manifestare a anumitor ritualuri și ceremonialuri de familie, de a celebra sărbătorile religioase sunt relevante și pentru partea de viață materială a comunității locale. În acest sens, reputatul arhitect Eugen Bâzgu, în baza realităților de teren, afirma că: „În ultimele trei decenii ale existenței RSSM (1960–1990), când singurele zile de odihnă erau doar sâmbăta și duminica, pretutindeni se admitea să începi construcția casei inclusiv sâmbăta, dar niciodată duminica” [2, p. 67]. Astfel, tânăra familie împreună cu ceilalți membri ai comunității, căci așa cum cunoaștem, casele se construiau cu ajutorul colectivității, trebuiau să-și organizeze muncile conexe construirii în dependență de orarul de lucru, ce-l avea la serviciu. Prin urmare, vom observa, cum acest regim social s-a intercalat firesc cu etapele și modurile de pregătire a materiei prime, metodele și timpul de finalizare a lucrărilor de construcție a locuinței. În baza datelor vom constata munca între generații și a conjuncturilor sociale în care tinerii deprindeau abilități și îndemănări cu privire la cele trebuincioase vieții. De fapt, se va dovedi că: „Întrajutorarea și cooperarea intervin în diferitele stadii ale construcției, pentru realizarea anumitor sarcini, simbolizând formele dominante de solidaritate (familială, de rude, de vecinătate, rurală, etc), variabile în funcție de societate” [4, p. 388].

Temelia casei era pusă utilizând diverse materiale și tehnici, evoluând de la temelia din pământ bătut, piatră neregulată legată cu mortar, până la temelia din piatră tăiată întărită cu beton. Conform relatărilor oamenilor locului, inițial se fac *măsurări* și se bat patru țaruși în fiecare colț al casei, iar unii băteau și o cruce mică, ulterior stăpânul viitoarei case se înțelegea cu zidarii cum vor fi dispuse încăperile. Cei patru țaruși înfiți la cele patru colțuri ale casei aveau raționamente utilitare, ingineresti, de a configura întărirea pereților, precum și gesturi magice amplificate anume de postarea crucii alături de țaruș, obiecte ce certifică actul de întemeiere și gestul de obținere, de posesie. Alături de practicile magice, obiectele cu rol apotropaic (pe care le vom pune în discuție într-un alt studiu – n. aut) orientate spre asigurarea prosperității, fericirii, sănătății generațiilor care se vor naște și trăi în respectiva casă; cunoștințele, tehnicile ingineresti deținute de cei ce participau la construcția locuinței sunt orientate spre asigurarea durabilității edificiului, utilizarea rațională a materiei prime și a particularităților topografice ale locului, facilitarea procesului muncii și distribuirea sarcinilor pe potri-

va capacităților fizice. Astfel, „temelia, dacă locul e tare se sapă mai puțin, dacă locul e moale se sapă mai adânc, vreo 40 cm adâncime. Ulterior se turna ciment, nisip și piatră. Astfel se făcea zero” [35] – adică nivelul drept la suprafața solului (n. a.). Alteori, în dependență de locul ales, „La temelie săpam un hârleț și-l aruncam, altul îl lăsam și-l amestecam cu paie. La urmă podeaua o făceam din lut”. Alături de tradiția veche de a face fundamentul din pământ și lut, de prin anii '50 ai sec. XX se face fundament din piatră: „La temelie se pune piatră adusă de la Nisipărie, acea piatră avea formă neregulată. Puneau piatră cât nivelul pământului, apoi puneau din scândură lungă un fel de cofraj, pe care-l lăseau să se așeze, vreo 2–3 zile, și la urmă îl scoteau” [30].

Conform materialelor de construcție folosite am identificat case cu pereți de lut amestecat cu paie și pleavă, pereți din corpuri de lut de formă pătrată sau dreptunghiulară, case cu pereți de piatră și case cu pereți de cărămidă. De altfel, aceste materiale și tehnici de construcție sunt caracteristice zonelor joase de câmpie, așa cum este și lunca Prutului de Jos. Astfel, în ținut am identificat ridicarea pereților din ceamur prin bătutul pământului cu maiul în cofraj de scândură, clăditul pământului cu furca, împletituri de nuiele sau din trestie lipită cu lut, pereți clădiți din chirpici.

Prin intermediul textualizării înregistrărilor de teren, prelucrării datelor obținute încercăm să reconstituim procesul de construcție a locuințelor, tehnicile, soluțiile inginerești și arhitecturale utilizate. Prin urmare, edificarea locuinței avea loc: „Înainte, în fiecare sâmbătă, o sâmbătă la mine, următoarea la celălalt, așa toată vara, se ajutau unul pe altul. Aduceau lut galben de pe deal, îl împrăștiau la *loc de față*, în ogradă și-l amestecau cu paie și apă. Acest lucru se făcea în seara de vineri. Sâmbătă dimineața se pornea lucrul, femeile făceau *boțuri*, tinerii cărau cu roaba, cei maturi care erau mai în stare, mai puternici, împreună cu câțiva zidari din sat clădeau pereții. Perețele se ridica inițial cu primul rând la înălțimea de 1m, se lăsa să se usuce timp de o săptămână iar al doilea rând se făcea mai mic, care se clădea sâmbăta viitoare. În total se făceau patru rânduri cu înălțimea în descreștere, ca să nu se doboare sub greutate pereții. La final se făcea ultimul brâu” [35]. Despre această practică consemnează și alte surse „Ceamurul în boțuri era potrivit pentru zidirea construcțiilor de dimensiuni relativ mici (semibordeie, adăposturi la nivelul pământului cu două camere și case), nu întotdeauna era utilizat la construcția locuințelor mari. De asemenea, pereții groși ridicați în ceamur se uscau greu, în consecință zidirea lor se prelungea pe timp îndelungat și construcția era terminată

în perioada frigului de toamnă-iarnă” [16, p. 79]. În răspândirea masivă a tehnicii respective în sudul Basarabiei „...de a construi casa din boțuri de ceamur un rol important l-a avut experiența tătarilor nogai, la care tehnica ceamurului era pe larg răspândită și la momentul plecării lor din ținut. Împreună cu tehnica s-a înrădăcinat și termenul *ceamur*” [16, p. 94]. Preferința pentru această tehnică, de a construi locuință de ceamur, este datată cu sfârșitul sec. al XVII-lea și se datorează lipsei pădurilor în sudul țării. Conform cercetătorilor: „Începând cu a doua jumătate a sec. XIX, această tehnică treptat o înlocuiește pe cea a «furficilor», pretutindeni în așezările din valea Nistrului și Prutului, <...> la începutul sec. XIX, tot în regiunea sudică începe să fie utilizată și tehnica «în saman», răspândindu-se ulterior în partea centrală și nordică” [9, p. 161].

La Giurgiulești, ne povestește o locuitoare: „Casa noastră e făcută în 1953 pe casă veche, pe pământ vechi. Când începeai să ridici pereții, chemai oamenii să te ajute, îi chemai *la zid*. Veneau câte 30-40 de oameni. Am făcut lut cu paie luat din casa veche, aici în ogradă. Unii aduceau lutul de la deal. Am amestecat lutul cu caii. Făceam patru rânduri în total, un rând era înalt de aproape 60–70 de centimetri. Când nu mai ajungeai sus, făceai *riștovane*, un fel de schele și ridikai mai sus” [26].

O altă tehnică identificată în satele din lunca Prutului de Jos este *tehnica clăditului cu furca*. La Crihana Veche se făcea „ceamur [lut pentru construcția casei] cu rudele și vecinii, în groapă [în față casei se săpa groapa casei] călcam lutul și cu furcile puneam boțuri. Se lipea un rând și se usca două săptămâni, deasupra mai puneam un rând și așa cinci rânduri mergeau la casă” povestește Mihail Postic [21, p. 109].

Oamenii de la Manta ne povestesc: „Înmuiau de cu seară groapa cu lut și paie, călcau oamenii cu boi și cai. A doua zi veneau femeile la boțuri din lut, transportau cu targa din lemn vreo 15–20 boțurile și vreo 3–4 meșteri puneau boț lângă boț și ridica primul rând al peretelui cam de 1m. <...> Se lăsa să se usuce pereții atât cât s-au ridicat, 1–2 săptămâni, apoi se îndrepta, *răzăluie* cu hârlețul cu vârf pătrat. Când începeau al doilea rând, făceau din lemn haragi, și-i băteau la colțuri și la camere. Deja la sfârșitul construirii pereților se făcea *murlat* deasupra *zidăriei*, *grinzile* se legau cu sârmă și pe *murlat* se puneau *cumpănă*” [25] să se vadă dacă e drept.

Diversitatea de soluri argiloase după textură, culoare, grad de permeabilitate a determinat practica construirii pereților din chirpici în alternanță cu cărămida. Aceste blocuri arse la soare erau fabricate în gospodărie, în sat, în *formă de lampac a câte doi* sau

câte patru, prin folosirea materialului argilos adus de la *Lutniță*, paie și apa de ploaie colectată prin jgheaburi în bazine speciale sau adusă din Baltă. Despre tehnica construcției pereților din pământ-ceamur și de chirpici, răspândită în diferite regiuni ale spațiului românesc, amintește și Grigore Ionescu, notând că „construcția pereților cu chirpici se face prin zidirea succesivă în asize (paturi) suprapuse a blocurilor de chirpici. Asizele orizontale formează linii paralele continue; rosturile verticale (liniile de contact dintre două blocuri alăturate), sânt discontinue: «țesute». Aderența între blocuri se face în timpul construcției, prin udarea acestora cu apă sau cu pastă moale de ceamur” [14, p. 130].

Întâlnită este casa din cărămidă arsă, procurată de la fabrică „la noi casa e din cărămidă, s-au folosit 25 000 de cărămizi” [33]. În ultimele decenii ai sec. XX au început a fi tăiate blocuri regulate în piatră – *cotileț*, *cochileț*, ce lipsesc în regiune, dar sunt aduși din carierele din centrul țării, din valea Ichelului. Cotileții sunt utilizați la temelie și la ridicarea pereților.

Bălțile Prutului au oferit resurse diverse, printre care și stuful, bun material de construcție, înlocuitor al nuielelor, care lipseau sau se găseau în cantități mici aici. Spre exemplu la Văleni, stiblele de stuf și papură erau adunate în legături groase atât cât cuprindeai cu două palme, se legau, se așezau vertical, fiind întărite pe orizontală cu lațuri, bârne, nuiele subțiri. Iar la sfârșit erau bătute cu ceamur. De altfel „utilizarea trestiei (stufului) în construcțiile de nuiele este o apariție strict zonală (regiunea din Josul Prutului, regiunile Dunărene și cele din preajma lacurilor” [16, p. 76] – precizează Maria Marunevici.

Un alt termen local cu tehnica asociată este *casa de jâghiute*. Locuința este construită „din nuiele de salcie împletite și îmboldite cu lut. Acum nu se prea face. Pereții ca să fie drepecți se dădeau cu lut amestecat cu pleavă mărunțică, și apoi neteziți cu scândura” [27]. La Brânza la *jâghiute* se spune *jurughite*, reflectând același material și tehnică de construcție. Se mai folosea odinioară, atât în regiunea cercetată de noi, cât și în alte regiuni din dreapta Prutului, construcția pereților cu ajutorul șipcilor, umplute cu lut amestecat cu paie: „Îngropai pari înalți de vreo 6 metri, legai lațuri și băteai șipcă în picioare (pe verticală – n. a.) ca să formeze peretele. Apoi îmboldeai tot spațiul cu lut. Pereții erau groși de aproximativ 60 de centimetri” [28].

Finisarea pereților se săvârșea prin utilizarea unor diverse soluții decorative cu valori artistice. Pereții erau „văruiți”, „sâniți” cu alabastru și cu brâu colorat în josul lor. Casele construite în perioada postbelică au exteriorul zugrăvit în culori verde și al-

bastru. În anii '50–60 ai sec. XX, apare moda elementelor de zidărie în stucatură. Decorul din elemente de zidărie în diferite culori era plasat la colțurile casei, la ancadramentul ferestrelor și la uși, sub streășină. Monograme (inițialele stăpânului, anul construcției locuinței) scrise în chirilică, figuri de cerbi și cocoși, cercul spirală erau plasate în locurile de mare vizibilitate, pe partea superioară a pereților, deasupra ușii de la intrare, deasupra intrării de la chimeniță conferă un aspect original, estetic, personalitate locuințelor.

Prispa, drept adăpost deschis este prezentă la toate locuințele vechi, fiind construită cu un nivel pe soclu scund, cu stâlpi. Este amplasată de-a lungul fațadei, de-a lungul fațadei și pe o latură. Fundamentul adeseori este din pământ bătut, mai târziu apare prispa din piatră legată cu mortar. În modul de construcție se urmăreau următoarele etape: „Lângă casă se înălța prispa cam la 0,80 de cm” [36], „casele vechi au prispă, făcută din pământ. La prispă se pune o talpă plină cu pământ și stâlpi din lemn” [32], „De la fața casei se dădea streășina mai lungă și apoi se ridica din cărămidă sau din lemn stâlpi pe toată lungimea casei”.

Diversitatea materialelor și tehnicilor de construcție este demonstrată și de unele prelungiri ale locuinței dar și de alte spații de locuit mai mici din gospodărie. Astfel în regiune sunt consemnate casele semiîngropate de tip *bordei*. Bordei, în gospodăriile oamenilor din luncă, se zicea la o casă mică, alăturată celei mari, care inițial era locuința exclusiv a pescarilor, iar azi face parte din complexul de locuit al majorității gospodăriilor, fiind utilizată ca spațiu pentru gătit, dormit, în special pentru părinții ajunși la bătrânețe: „înainte lângă casă era un *bordeu*, unde dormeau membrii familiei” [29]. Aceste construcții „erau sărăcăcioase, săpate jumătate în pământ, acoperite cu stuf” [28]. La Văleni ca și în celelalte sate, *bordeu* se zice și la căsuța mică din gospodărie, de construcție mai veche, care avea o mică tindă și două cămăruțe: „Aici socrii mei ne-a dat loc să stăm, au prefăcut puțin pereții, însă înainte să ne mutăm noi se țineau și animalele” [24]. Acest context este argumentat și de afirmațiile lui Ion I. Rusu, care menționează că: „Bordeiul este o modestă casă rudimentară, locuință normală, dar improvizată, în genere, casa omului sărac, cunoscută mai ales în zonele de câmpie ca un tip de locuință caracteristic stepei” [19, p. 267]. La Giurgiulești, alături de casa mare este una mai mică, numită *pișnic*, construită din lut, în care se afla cuptorul de copt pâine și cotlonul unde se prăgeau bucatele [23]. În teren au fost observate spații sub prelungirea acoperișului, precum un *sărăiaș*, o bucătărioară construite din *jâghiute* bătute cu lut, sau din forme de lut.

Materiale și tehnici de construcție a părții superioare a locuinței

Tavanul, numit local *podul casei* era etanșat simplu cu lut și paie, însă originalitatea tehnică o reprezintă modalitățile de aplicare ale acestuia. O tehnică arhaică, inedită, caracteristică locului este cea a podului din *coteț*, bătrânii procedau în felul următor: inițial poziționau și întăreau grinzile, corzile, pe deasupra se bătea în cuie o rogojină împletită din stuf și papură cât lungimea acestora. Această rogojină era *umplută, îmboldită, se arunca lut, muruială*. Spre sfârșit „cu grebla îndreptai și scoteai surplusul de lut ieșit prin stebtele de stuf”. La *podit* era apreciată cu precădere munca femeilor, care fiind cunoscătoare a diverselor tehnici de muruit, de aplicare a lutului și îndemânării înăscute terminau, lucrările de finisaj cu o mare eleganță.

O altă tehnică era podul din șipcă: „Se făceau grinzile, pe dedesubt se bătea *drancă* (șipcă), se înmuia iarăși lut cu paie, se adunau oamenii și aruncau lutul în pod” [34]. Un localnic ne relatează următoarele „La pod se bătea șipcă pe dinăuntru (lemn îngust și lung) în cruce. Oamenii muiau de cu seară lut și a doua zi puneau lut în pod. Bărbații puneau boțuri la pod, că era mai greu” [30].

Șarpanta era alcătuită din cunună și așezată pe conturul pereților cu mai multe grinzi longitudinale, cunună, care de altfel îngloba și prispa. Se *lemnua* cu brad sau salcâm, se ridicau căpriorii fixați cu cuie de metal. Se *scândurea* și apoi se învelea cu stuf, oale, în ultimele decenii cu foi de ardezie, țiglă metalică.

Cât privește forma și înălțimea acoperișului este prezentă locuința cu învelitoare în două și patru ape, ce au înclinații medii și spre medii (cca 45°). Casele vechi, numite bătrânești au acoperișul în patru ape. Locuirea în vecinătate cu comunități etnice diferite a determinat împrumuturi a unor elemente de construcție și organizare a spațiului locuit. Astfel, precum am precizat anterior, în satele cercetate se întâlnește în mod vădit casa cu acoperișul în două ape. Acest lucru este argumentat de mai multe realități. Autorii, care au mai cercetat subiectul în detaliu ori tangențial, afirmă că „nemții au fost în Bugeac promotorii formei de acoperiș în două ape, s-a creat la Copanca confuzia – că și procedul după care asemenea acoperiș se lucrează în papură tot «nemțesc» este; cu alte cuvinte se confundă proveniența formei acoperișului [în două ape] care-i nemțească cu proveniența modului de lucrare [de papură «în solzi»], care în realitate nu-i nemțească. <...> originea acoperișului de papură «în solzi» nu-i nemțească, ci provine aici tocmai din valea inferioară a Dunării” [18, p. 187]. Autorul menționează despre Copanca, sat aflat în valea Nistrului de Jos, explicație ce poate

fi considerată probatoare și pentru celelalte comunități rurale din sudul Republicii Moldova, în special cele din valea Prutului de Jos, care au avut contacte permanente cu populația din bazinul Dunării. Alți autori afirmă că acoperișul în două ape, cunoscut și sub numele de bulgăresc [15, p. 85], este un model adus de coloniștii transdanubieni, bulgari și găgăuzi. În teren localnicii numesc acoperișurile în două ape, acoperite cu stuf, *case acoperite nemțește* [31].

Există argumente privind preferința localnicilor pentru un astfel de acoperiș, datorită utilității și comodității: „Din cauza insuficienței de umiditate (cantități mici de precipitații, adâncimea mare a fântânilor, râuri scurte, veri secetoase) caselor le sunt anexate rezervoare speciale pentru colectarea apei de ploaie, lucru posibil de realizat datorită acoperișului în două pante, decât a celor cu patru, deoarece pentru acesta erau necesare mai puține țevi și jgheaburi” [17, p. 96].

Localizate în preajma lacurilor din lunca Prutului este firesc ca tradiția acoperirii caselor cu stuf să fie de mare vechime, îmbogățită de diverse tehnici, soluții ingineresti și decorative, muncă ce a determinat organizarea multor instituții meșteșugărești, care au transmis cunoștințele până în timpurile relativ recente. Despre această specializare a comunității locale ne vorbesc sursele bibliografice, locuințele aflate în vechile nuclee de gospodărie, meșterii locali și oamenii care mai cunosc, își amintesc cum se *înveleau* odinioară casele cu stuf. Cercetătoarea M. Marunvici în lucrarea sa specifică că, toate satele de găgăuzi, aflate în centrul Bugeacului, se foloseau de trestia adusă, achiziționată la bazarele și iarmaroacele din Bolgrad, Comrat, Ismail sau direct din locurile unde era tăiat (satele din Valea Prutului de Jos: Manta, Vadul lui Isac etc.) [16, p. 88].

Materialul pentru învelitoare de stuf se pregătea din timp. Stuful era tăiat iarna din bălțile aflate pe moșia satelor, pentru că atunci era înghețat și ușor de deplasat pe oglinda apei. Stuful era transportat acasă cu ajutorul săniilor, căruțelor, unde era ales după grosime și *curățit de pană*. Înainte de a fi pus pe șarpantă, stuful „era legat *malduri* și-l puneau pe casă, apoi aceste malduri erau împrăștiate. Se puneau stuful cu vârful în sus, ca atunci când a ploua să se scurgă ușor. La urmă făceau creastă, cu mai puțin stuf lung aproximativ până la jumătate de acoperiș, se legau lațuri ca să țină stuful și ulucul de lemn. Pe parcursul timpului stuful mai putrezea și oamenii schimbau periodic firele putrezite, le ungeau cu lut și iarăși le puneau” [35]. Alt localnic ne povestește în detaliu că acoperișul „îl învelea nemțește, era uniform, stuful era bătut cu un *bătaci*. Acoperișul moldovenesc era simplu, cu stuful nebătut. Acoperișului îi făcea creas-

tă din stuf, și tocmai sus îi puneau un uluc din lemn, numit *cal*, cât e casa de lungă” [33]. La Pașcani, acoperișul moldovenesc nebătut mai este numit *rusește*.

Considerăm relevantă relatarea unui bătrân din Manta, care a participat la acoperirea caselor la el în sat, dar și în satele vecine. De asemenea, ținând cont că în studiile etnografice lipsesc relatări în acest sens, este oportun să prezentăm aceste informații prețioase: „Acoperișul de stuf se făcea în felul următor: se ridicau căpriorii, se scândurea mai rar, ca să poată omul să meargă să ridice stuf până sub creastă, sub *cunună*. Mai făceau acoperișuri nemțești. Luau o mână de stuf și împleteau din ambele părți și sus la creastă o lega precum un clește. Așa era acoperișul cu creastă, învelitoare de tip nemțească. Diferența dintre învelitoarea nemțească și moldovenească era felul cum se încheia creasta, la cea moldovenească doar se tăia stuful, și se dădea în partea cealaltă, iar la cel nemțesc mâna cea de stuf se înnodea. Stuful era pus în solzi sau *pscărește*” [29].

Gheorghe I. Năstase, în baza cercetărilor de teren la Copanca, specifică: „Capetele retezate oblice ale papurii dau impresia unei suprapunerii de solzi, se zice deci că acoperișul e lucrat «în solzi», însă mai rar, – obișnuit se spune că-i «lucrat nemțește»” [18, p. 185]. Despre utilizarea lațurilor de lemn la stabilizarea învelitorii de stuf consemnează și arhitectul Z. Moiseenco: „La construcția acoperișului cu tresție creasta acestuia era întărită de un cadru din *jărghii* (lațuri, nuiele – n. a.), care ferea acoperișul de vânturi. Acest detaliu arhitectural utilitar a primit în Moldova originale expresii arhitecturale. Cadrul din *jărghii* (lațuri) era vopsit deseori în albastru deschis sau roșu deschis și în combinație cu nuanța ocru-maro a trestiei sau a paielor crea o soluție viu colorată” [17, p. 96].

Învelitoarea de olane, de asemenea este prezentă la locuințele din lunca Prutului de Jos. Oalele pentru acoperiș erau cumpărate de cele mai dese ori, spun localnicii de la Ismail și Reni. Alte surse consemnează că „olanele erau aduse în sudul Basarabiei din Țara Moldovei și Valahia, Austria și chiar Franța. În coloniile, satele de bulgari și găgăuzi, erau prețuite în special olanele roșii elegante și durabile «de Marseille», de asemenea și cele «de Lugoj» din vestul Olteniei” [16, p. 89]. Frecvente au fost și acoperișurile de tablă.

E demn de menționat decorul de lemn lucrat în diverse tehnici precum cioplire, crestare, găurire, perforare, strunjire, traforare. Decorul frontoanelor se numește *florar*, iar modelul acestuia se transmitea *din lemnaș în lemnaș*. Motivele traforate la grinzi, tăieturile de la streșini, decorul frontonului sunt puternic stilizate, cuprinzând un bogat substrat arhaic de motive astrale: soarele, luna, steaua; motive avimor-

fe: porumbelul, cocoșul; motive fitomorfe: frunza, Pomul vieții, Strugurele, vița de vie; motive florale: buchet, floare; motive geometrice: arcuri de cerc, dinți de ferăstrău, linii curbe și drepte, meandre, romburi; motive zoomorfe: șarpele, cerbul. Pe lângă funcțiile artistice și estetice, frontoanele îndeplineau și utilități practice, Maria Bătcă într-un studiu dedicat Basarabiei, menționează că: „La casele construite din pământ, acoperișul se face în două ape, cea din față și cea din spate, iar în locul «apelor» laterale se fac «fundători» (frontoane) de scânduri, prevăzute cu ferestre pentru luminatul podului” [1, p. 107].

Autenticitate și substrat mitic se observă în motivele cioplite și combinate armonios în decorul *suliței casei*, numită local *floarea casei*, care de altfel este un „termen ocult preluat de meșterii populari, desemnând o scândură mai îngustă sau mai lată, traforată, așezată cu rost ornamental sub streșinile «tăvănite» sau tencuite” [20, p. 368]. Aceste elemente chiar dacă diferă după tehnica decorativă în fiecare localitate, ele amintesc de aceleași simboluri universale Pomul Vieții și Șarpele Casei. Despre frumusețea acestor părți ale acoperișului Matus Livșiț afirmă următoarele: „Deosebit și armonios este frontonul în satele din valea Prutului (Manta, Pașcani ș. a.) cu luxoasele lor covoare de stuf (adică acoperișul de stuf – n. a.) și modelul de căptușeală, în care uneori e posibil să vezi reminiscențele unui ornament de pe covor” [15, p. 51]. Drept concluzie, învelitorile de stuf mărginite fastuos de frontonul bogat ornamentat, stăpânite pe coloanele de lemn sau de piatră ale prispei cu printruri colorate și cioplite, reflectă o măiestrie tehnică și artistică, valori etnografice și arhitecturale de identitate locală. Acestea stau mărturie unei memorii etnografice bogate și a preferințelor de estetică populară.

Concluzii

Locuința din lunca Prutului de Jos se integrează tipologic tipului de locuință caracteristică sudului Republicii Moldova. Lipsa pădurilor și prezența lutului, bălților a determinat utilizarea anumitor categorii de materiale de construcție. Lutul a fost utilizat în amestec cu resurse vegetale (paie, stuf, lațuri de salcie), iar complexitatea alternanțelor și durabilitatea construcțiilor au crescut odată cu trecerea timpului, schimbarea preferințelor, creșterea necesităților, intervențiile contemporaneității. Tehnicile de construcție au variat de la casa construită din pământ, din lut în boțuri, în brăuri, în jăghiști, din chirpici, până la cea din cotileț de calcar, materiale prefabricate. Evoluția și schimbările sunt prezente și la tehnicile de construcție și așezare a acoperișului, cel mai vechi în patru ape, mai târziu apare acoperișul în două ape, ambele acoperite cu stuf. Acoperișul în două ape s-a statornicit, devenind tradiție locală

alături de prezența frontoanelor. Aceste din urmă soluții arhitecturale de formă triunghiulară reprezintă adevărate expresii de artă populară, comunicând contemporanilor identitate, meșteșug, statut social.

Apreciind cunoștințele deținute de oamenii locurilor, dibăcia, multifuncționalitatea lucrărilor asociate construcției locuinței, putem ralia la precizarea eruditului etnolog Petru Caraman, despre calitatea țaranului român de a fi *politehnos* [5, p. 348], pentru că omul de la sud, de la câmpie, ca și cel de prin alte locuri este un bun cunoscător al tehnicilor de construcție și meșter în construcții. Are îndemânarea, capacitatea să-și construiască adăpostul de la temelie până la acoperiș, de unul singur și beneficiind de ajutorul comunității.

Note

- ¹ Cercetările de teren au fost realizate în cadrul programelor de cercetare a A. O. Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale și Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală.

Referințe bibliografice / References

- Bâtcă M. Dimensiunile spirituale ale Basarabiei. București: Libra, 1998. 194 p.
- Bâzgu E. Obiceiuri și datini privitoare la construcția casei la românii de la est de Prut. In: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, nr. XIV. Iași: Editura Palatului Culturii, 2014, pp. 59-88.
- Bâzgu E. Arhitectura tradițională – memorie identitară. Chișinău: Tipografia Centrală, 2018. 548 p.
- Bonte P., Izard M. Dicționar de Etnologie și Antropologie. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Trad.: S. Vultur și R. Răutu. Iași: Polirom, 2007. 800 p.
- Caraman P. Restituiri etnologice. Ediție îngrijită, introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018. 689 p.
- Ciobănel A., Drogeanu P. Habitatul: Răspunsuri la Chestionarele Atlasului Etnografic Român: Corpus de Documente Etnografice: Moldova. Vol. 4. București: Editura Etnologica, 2017. 461 p.
- Ciocanu M. Gospodăria satelor de pe malul Prutului. In: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional. Conferința internațională 2-4 august 2007. Chișinău: Cardidact, 2007, pp. 53-71.
- Drăgoescu I. Ion. Locuința și gospodăria din Basarabia și Bucovina de Nord. Pe baza unor documente inedite. In: Revista de Etnografie și Folclor, 75 de ani de la Unirea Basarabiei și Bucovinei cu România, tom. 38, nr. 1-2. București: Editura Academiei Române, 1993, pp. 97-115.
- Гросул Я., Лазарев А., Зеленчук В. Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения. Кишинев: Штиинца, 1977. 459 с. / Grosul Ia., Lazarev A., Zelenchuk V. Moldavane. Oчерki istorii, etnografii, iskustvovedenia. Kishinev: Shtiintsa, 1977. 459 s.
- Guja P. Natura și Omul la Nișcani: Observări antropogeografice. In: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia (Nișcani și Iurceni), tom. 1. Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1937, pp. 38-55.
- Hubka Th. Just folks designing vernacular designers and the generation of form. In: Heritage Landscape. Krakow: International Cultural Centre, 1993, pp. 51-59.
- Hulubaș A. „Loc bun de casă”. Topografia spațiului de locuit în credințele și riturile de construcție din Moldova. In: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, nr. XVI. Iași: Editura Palatului Culturii, 2016, pp. 177-210.
- Hulubaș A. Magia începutului și umbra ca jertfă a zidirii în riturile de construcție din Moldova. In: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, nr. XVII. Iași: Editura Palatului Culturii, 2017, pp. 101-126.
- Ionescu G. Arhitectura populară românească. București: Editura Tehnică, 1957. 244 p.
- Лившиц М. Декор в народной архитектуре Молдавии. Кишинев: Штиинца, 1971. 92 с. / Livshits M. Dekor v narodnoy arhitecture Moldavii. Kishinev: Shtiintsa, 1971. 92 s.
- Маруневич М. Поселения, усадьба и жилище гагаузов Южной Бессарабии в XIX – начале XX вв. Кишинев: Штиинца, 1980. 168 с. / Marunevich M. Poselenia, usadiba y jiliche gagauzov Yujnoi Besarabii v XIX – nachale XX vv. Kishinev: Shtiintsa, 1980. 168 s.
- Моисеенко З. Архитектура сельских жилых домов Молдавии. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1973. 204 с. / Moiseenko Z. Arhitektura selskiy jilich domov Moldavii. Kishinev: Kartea Moldoveneaska, 1973. 204 s.
- Năstase Gh. Locuința din satul Copanca (Evoluție, materiale, tipuri de adaptare la mediul fizic și uman). In: BICSR., tom. II. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1939, pp. 180-191.
- Russu I. I. Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981. 466 p.
- Stoica G., Petrescu P. Dicționar de artă populară. București: Editura Enciclopedică, 1997. 520 p.
- Țărcomnicu E., David L. Habitatul. In: Crihana Veche. Album monografic. București: Editura Institutului Cultural Român, 2017, pp. 108-115.

Lista informatorilor

- Cazacu Maria, a. n. 1957, studii medii, băștinașă, s. Crihana Veche, înreg. la 13.08.2019.
- Cucoș Alexandru, a. n. 1924, 7 clase, băștinaș, s. Giurgiu-lești, înreg. la 14.09.2019.
- Bejenaru Lidia, a. n. 1953, studii medii, băștinașă, s. Văleni, înreg. la 01.08.2018.
- Gâscă Tudor, a. n. 1944, studii superioare, băștinaș, s. Manta, înreg. la 23.07.2018.
- Haheu Alexandra, a. n. 1935, 8 clase, băștinașă, s. Giurgiu-lești, înreg. la 31.08.2018.
- Hodinitu Maria, a. n. 1957, studii medii, băștinașă, s. Vadul lui Isac, înreg. la 16.08.2019.

7. Istrati Ion, a. n. 1959, 9 clase, venit din Crihana Veche, s. Pașcani, înreg. la 08.2018.
8. Lupu Gheorghe, a. n. 1953, 12 clase serale, băștinaș, s. Manta, înreg. la 22.07.2018.
9. Lupu Marcel, a. n. 1984, studii profesionale, băștinaș, s. Manta, înreg. la 21.07.2018.
10. Nedelcu Elena, a. n. 1929, 7 clase, băștinașă, s. Cășlița Prut, înreg. la 15.08.2019.
11. Sas Elena, a. n. 1953, studii medii, băștinașă, s. Slobozia Mare, înreg. la 17.08.2019.
12. Stoian Varvara, a. n. 1932, 8 clase, băștinașă, s. Manta, înreg. la 21.07.2018.
13. Șeremet Nicolae, a. n. 1956, 10 clase, băștinaș, s. Manta, înreg. la 19.07.2018.
14. Vicol Vasile, a. n. 1958, zidar, băștinaș, s. Manta, înreg. la 23.07.2018.
15. Zaprojan Nadejda Nicolae, a. n. 1938, 3 clase, băștinașă, s. Manta, înreg. la 23.07.2018.

Dorina Onica (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în istorie. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală.

Дорина Оника (Кишинев, Республика Молдова). Доктор истории. Национальный музей этнографии и естественной истории.

Dorina Onica (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in History. National Museum of Ethnography and Natural History.

E-mail: dorinaonica@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4935-5668>